Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

УДК 159,9:316.4:159,92

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-8(54)-1717-1729

Скрипник Марина Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, тел.: (068)133-17-31, https://orcid.org/0000-0003-4760-6723

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ: РАКУРСИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАКОРДОННИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ

Анотація. Соціальна психологія зазвичай концептуалізує інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді крізь призму інтеракціоністської теорії соціалізації, яка передбачає, що індивіди конструюють ідентичність у процесі взаємодії та суспільного досвіду (Г.Мід (Mead, 1934), шляхом «прийняття ролей» і «створення ролей» (Тернер) (Turner, 2001). У статті на основі закордонних і вітчизняних дослідженнях стверджується, що розвиток громадянської ідентичності молоді через інтерактивний підхід є одним із ключів до вивчення механізмів розвитку громадянської ідентичності, вивчення яких не обмежується інтеракціоністською теорією соціалізації.

У межах дослідження проаналізовано підходи до концептуалізації інтерактивного підходу в різних країнах, розглянуто методологічні особливості його впровадження в освітньому процесі. Використовуючи унікальний набір порівняльних емпіричних даних, що охоплює молодь Великої Британії, Німеччини, Франції, США та України, у статті обґрунтовано спільні та відмінні риси реалізації інтерактивного підходу з урахуванням соціокультурного контексту кожної країни та специфіки розуміння поняття «громадянська ідентичність».

Матеріали дослідження спрямовані на: поглиблення уявлень про роль інтерактивного підходу у конструюванні нових соціальних ідентичностей, наративів і траєкторій громадянського розвитку молоді; підтвердження релевантності застосування міжнародного досвіду в українському контексті; підкреслення значущості комплексного контекстуального аналізу, що виходить за межі вивчення не лише взаємодії учасників комунікації (інтеракцію), а й охоплює дослідження середовища, яке забезпечує цю взаємодію. У роботі представлено порівняльний аналіз концепцій громадянської ідентичності: ліберальної, що наголошує на проявах самоорганізації, громадянської активності та протестного потенціалу, та етатистської, яка розглядає громадянське суспільство як простір зіткнення інтересів, що потребує регулювання з боку держави.

Ключові слова: громадянська ідентичність молоді, інтерактивний підхід, інтеракціоністська теорія соціалізації, порівняльний аналіз, соціокультурний контекст.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

Skrypnyk Maryna Ivanovna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Senior Researcher, Institute of Social and Political Psychology National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (068) 133-17-31, https://orcid.org/0000-0003-4760-6723

AN INTERACTIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF CIVIC IDENTITY IN YOUTH: RESEARCH PERSPECTIVES IN FOREIGN AND DOMESTIC SOCIO-PSYCHOLOGICAL STUDIES

Abstract. Social psychology typically conceptualizes the interactive approach to the development of youth civic identity through the lens of the interactionist theory of socialization, which posits that individuals construct identity through interaction and shared social experience (G. Mead, 1934), particularly through "role-taking" and "role-making" (Turner, 2001). This article, based on both international and domestic studies, argues that the development of civic identity in youth through an interactive approach is one of the key avenues for understanding the mechanisms of civic identity formation – mechanisms that extend beyond the boundaries of the interactionist theory of socialization.

Within the scope of the study, various conceptualizations of the interactive approach in different countries are analyzed, along with the methodological features of its implementation in educational contexts. Drawing on a unique set of comparative empirical data encompassing youth from the United Kingdom, Germany, France, the United States, and Ukraine, the article substantiates both the common and divergent features of implementing the interactive approach, taking into account the sociocultural context of each country and their specific interpretations of the concept of “civic identity.”

The study materials aim to: deepen the understanding of the role of the interactive approach in constructing new social identities, narratives, and civic development trajectories among youth; confirm the relevance of applying international experience within the Ukrainian context; and emphasize the importance of a comprehensive contextual analysis that goes beyond examining interpersonal interaction and also includes the environments that facilitate such interaction. The article presents a comparative analysis of civic identity models: the liberal model, which emphasizes self-organization, civic engagement, and protest potential; and the statist model, which views civil society as a space of conflicting interests requiring state regulation.

Keywords: youth civic identity, interactive approach, interactionist theory of socialization, comparative analysis, sociocultural context.

Постановка проблеми. Громадянська ідентичність як складний і динамічний конструкт є предметом міждисциплінарних досліджень з кінця XX ст. З часу оголошення Кімліком та Норманом (Kymlicka and Norman (1994)) [1] про вибух

досліджень із питань громадянства в соціальних науках, ця хвиля пройшла через соціальну психологію у різних контекстах [2]. На сьогодні є спеціальні випуски (Kymlicka, W., & Norman, W. (1994) [1]; Condor, 2011 [3]; Sanchez-Mazas &Klein, 2003 [4]), редагований том (Borgida, Federico & Sullivan, 2009 [5]) та різноманітні індивідуальні дослідження. Концептуальною ідеєю цього дослідження є об'єднання останніх досягнень у соціальній психології громадянства та громадянської ідентичності з акцентом на інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді в порівняльному контексті. Вибір країн (США, Велика Британія, Німеччина, Франція та Україна) для аналізу розвитку громадянської ідентичності молоді пояснюється кількома причинами: насамперед, різноманіттям політичних, культурних контекстів і освітніх моделей; актуальністю громадянської освіти; спільними європейськими тенденціями (Велика Британія, Німеччина, Франція та Україна).

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що попри відсутність прямого обґрунтування інтерактивного методу до розвитку громадянської ідентичності молоді в означених країнах, парадигмальне бачення цього підходу є предметом накопичених досліджень проблеми громадянства в суспільних науках. Зокрема соціальна психологія [1] звертається до цієї проблеми у різних контекстах: зосередженості на сприйнятті індивідуумів та обговоренні громадянства [6]; вивченні групової динаміки [7]; громадянство як активний і рефлексивний процес, що відбувається між членами спільноти [8]; соціальна та колективна природа досвіду громадянства [2]; дослідження громадянського та політичного потенціалу відеоігор, відеоігри в контексті активізму і пропаганди, розгляду концептуальних засад використання ігор для громадянської освіти тощо [9; 10]. Зазначимо, що інтерактивний підхід у дослідженні розвитку громадянської ідентичності містить елементи конвергенції, що дозволяє соціальній психології громадянства виступати міцною основою для внеску в ширшу сферу громадянської освіти. Фундаментальний огляд, здійснений Кімліком та Норманом (Kymlicka and Norman (1994)) [1], трьох традицій дослідження громадянства в рамках соціальної, організаційної психології та психологія спільноти представлено в спеціальному тематичному розділі, що об'єднав соціально-психологічні дослідження на тему громадянства з метою розрізнення нових тенденцій у галузі та її представлення у ширшу міждисциплінарну сферу громадянства.

Звертаємо увагу на особливий напрям досліджень для вивчення окресленого предмета – міжнаціональні дослідження громадянської освіти, що проводяться Міжнародною асоціацією з оцінювання навчальних досягнень (The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) [11] протягом трьох циклів: перший – у 2009 р., другий – у 2016 р., третій – у 2022 р. Попри відсутність прямого формулювання інтерактивного підходу в цих дослідженнях, виявлені теми є критично важливими для педагогів громадянства та безпосередньо корелюють з інтерактивним підходом, зокрема: атмосфера

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

відкритого класу; підходи до викладання та навчання; ідентичність студента; профілі громадянських норм і ставлень. Хоча були дослідження у сфері громадянської освіти щодо взаємозв'язку між інтерактивним громадянським досвідом і громадянським результатом молоді США [12; 13]. Відносно небагато досліджень вивчали стосунки між педагогами використовувати різні форми інтерактивної громадянської діяльності та громадянські результати учнів [14; 15]. Більшість на тепер досліджень розвитку громадянської ідентичності молоді зосереджені на методології та змістовому визначенні, хоча було кілька порівняльних досліджень [16; 17], але вчені раніше не досліджували, як концептуально й методично представлено в різних країнах ЄС, США та в Україні інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді.

Мета статті – на основі порівняльного аналізу концептуальних і методичних засад інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності молоді виявити спільні та відмінні принципи його реалізації в США, Великій Британії, Німеччині, Франції та Україні з урахуванням соціокультурних особливостей кожної країни та визначити можливості застосування закордонного досвіду в українському контексті.

Методологія. У процесі дослідження застосовувалися такі теоретичні та емпіричні методи, як порівняння, індукція, дедукція, аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, абстрагування, спостереження та ін. Для відбору релевантних наукових статей використовувалися пошукова система Google Scholar та інструмент ResearchRabbit. За допомогою ключових слів, що стосувалися соціально-психологічної літератури та громадянської ідентичності молоді в контексті порівняльного аналізу міжнародного досвіду, було відібрано 67 високорелевантних статей.

Виклад основного матеріалу. З метою вирішення поставленого завдання здійснено насамперед порівняльний аналіз підходів до розуміння ключового поняття "громадянська ідентичність молоді", що дозволило детально проаналізувати підходи до досліджуваного процесу в цих країнах. Аналіз показав, що в інтерпретації поняття "громадянська ідентичність молоді" дослідники схиляються до однієї з двох основних концепцій: ліберальної або етатистської. Якщо ліберальна концепція громадянської ідентичності (як у США) акцентує на її виявах у просторі самоорганізації, громадянської дії та протесту, то етатиське розуміння громадянської ідентичності (характерне для України) розглядає громадянське суспільство як арену зіткнення інтересів, де держава виступає регулятором. У цьому контексті громадянська ідентичність трактується як усвідомлення приналежності до громадян держави. У Європі довгу історію осмислення громадянства у політичних і територіальних категоріях має Франція [6]. Підґрунтям для концептуалізації інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності молоді, що реалізується в західній/європейській моделі громадянської освіти, є пріоритетність формування громадянських якостей для виховання соціальної відповідальності в кожній сфері діяльності людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

Зауважимо, що критеріями порівняння стали: 1) концептуалізація інтерактивних підходів до розвитку громадянської ідентичності в досліджуваних країнах; 2) методичний супровід цього процесу в США, Великій Британії, Німеччині, Франції та Україні. Узагальнені результати порівняльного аналізу представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді у закордонних і вітчизняних соціально-психологічних студіях

Країна	Концептуалізація	Методичний супровід
Велика Британія	- Сучасна програма розвинулася від програми навчання та принципів, що містяться у звіті Qualifications And Curriculum Authority (1998) Education for Citizenship and theTeaching of Democracy in Schools (Crick Report) (London, QCA)(QCA, 1998); - запровадження класів «освіта для громадянства» в школах Англії в 2002 р. (DfEE/QCA, 1998); - громадянська ідентичність як інтегративна особистісна характеристика; - принципи: інтеграції; активність; практична спрямованість.	Навчання суспільно корисного служіння; моніторинг результатів громадянської освіти, співпраця закладів освіти: з громадськими організаціями; між собою; інтерактивні проблемно-пошукові методи (навчання дією; активні методи на основі рефлексії навчального матеріалу, «навчання на місці» (Place-based learning)) [18].
Німеччина	- Бойтельсбахський консенсус (Beutelsbach Consensus) (1976 р.); - Програма «Навчись жити в демократії»; - принципи: заборона сильної влади/навчання; компенсації; орієнтація на учня.	Рольова гра та театральна діяльність; метод Verantwortungspädagogik («педагогіка відповідальності»): підтримка на основі стосунків; свобода від приниження; зміна поведінки); проєкт наративних дискусійних груп; волонтерство (популярне, але не обов'язкове).
Франція	- Запровадження громадянської, правової та соціальної освіти в 1999 р. з цілями навчитися жити в суспільстві та розвивати дух ініціативи; - «національність» і «громадянство» означають те саме: приналежність до французької держави; - принципи: соціальна відповідальність; солідарність; активне громадянство; взаємозв'язок із моральним вихованням і освітою.	Добровільна державна служба є обов'язковою для всіх 16–25-річних і може бути виконано через діяльність у різних сферах, таких як освіта, середовища чи культура.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

Країна	Концептуалізація	Методичний супровід
США	- Наявність нормативно законодавчого базису громадянської освіти; - типологія громадянської ідентичності Вестхаймера та Кане (2004); - концептуалізація інтерактивної громадської діяльності Літтенберга-Тобіаса (2015); - принципи: активна участь учня; діалог та співпраця; практична спрямованість; урахування різноманітності; розвиток критичного мислення та медіаграмотності.	Навчання через досвід (Experiential Learning); громадянська участь (Civic Engagement); розвиток критичного мислення та медіаграмотності (Critical Thinking and Media Literacy); діалог та співпраця (Dialogue and Collaboration); інклюзивність та різноманітність (Inclusivity and Diversity); курси з культурного розмаїття та мультикультурної освіти.
Україна	- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [19]; - Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та операційний план заходів з її реалізації у 2023–2025 рр.; - громадянська ідентичність як відчуття належності до громадянства своєї держави; - принципи: активність; діалогічність; розвиток критичного мислення та медіаграмотності: інклюзивність; практичність.	Комунікативні практики; проєктні технології та моделювання; відкриті дискусії щодо найбільш контроверсійних позицій [20]; проблемні завдання/запитання; дослідницька діяльність учнів (у формі проєктів, як групових, так й індивідуальних); дидактичні ігри (рольові, ділові).

У **Великій Британії** немає чіткості в концепції громадянської ідентичності [21]. Важливим стало запровадження класів «освіта для громадянства» в школах Англії у 2002 р. (DfEE/QCA, 1998). Організація освітнього процесу із залучення навчально-діяльнісних спільнот відбувається на основі методу навчання дією (Action Learning). Основним завданням є залучення студентів до суспільно значущої проактивності та розвитку навичок, необхідних для функціонування в сучасному суспільстві. Прикладом методу, де громада виступає навчально-виховною спільнотою, є «навчання на місці» (Place-based learning). У сучасній Великій Британії Фундацією університетських програм партнерства (UPP (University Partnerships Programme) Foundation(https://upp-foundation.org/about-us/)) створено: нормативно-законодавчий базис громадянської освіти, що забезпечує правову основу для розвитку громадянської ідентичності молоді; концептуалізовано громадянську ідентичність як інтегративну особистісну характеристику; досліджено основні складники формування громадянської ідентичності (когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний).

У **Німеччині** концептуалізація інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності молоді виходить насамперед з етнічної концепції

національної ідентичності. Така концепція є відповіддю спільнот у сильно фрагментованих суспільствах (таких як Австро-Угорська імперія) [22]. Програма «Навчись жити в демократії» була створена в Німеччині за сприяння Федерального міністерства освіти і науки та кількох федеральних земель з метою надання можливості молодим людям брати активну участь у житті громадянського суспільства шляхом розвитку як демократичних, так і громадянських навичок. Одним із центральних керівних принципів громадянської освіти в Німеччині є так званий Бойтельсбахський консенсус (Beutelsbacher Konsens) [22], погоджений у 1976 р. та широко поширений усіма політичними педагогами. Бойтельсбахський консенсус став "конституцією громадянської освіти" в Німеччині [23], що включає три принципи: заборона сильної влади/навчання; компенсації; орієнтація на учня.

У **Франції** відданість ідеї «природної» території та французькій мові залишається об'єднуючим принципом, що відображає спільні основи громадянської ідентичності. Хоча французький націоналізм історично демонстрував перехід від суто громадянської до більш етнічних концепцій, відображаючи культурну гордість, основний акцент зберігається на громадянських елементах [24]. Реалізація інтерактивного підходу до формування громадянської ідентичності має виражений громадянсько-територіальний характер, де поняття «національність» і «громадянство» є синонімічними та пов'язані з належністю до держави як сформованої політико-географічної одиниці. Освітня система відіграє ключову роль: згідно із законом 2013 р., громадянське та моральне виховання інтегроване як невід'ємна частина навчального процесу. Запроваджена у 1999 р. громадянська, правова та соціальна освіта активно залучає учнів до шкільного життя, розвиваючи ініціативу та навчаючи їх жити в суспільстві.

Сполучені Штати Америки. Засадничі принципи інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності молоді закладено на початку XX ст. Дж. Дьюї (John Dewey) у праці «Демократія та освіта» та інтеракціоністською теорією через: символічний інтеракціонізм (Мід (George Herbert Mead), Блумер (Herbert Blumer), Кун (Manford Kuhn)); «виконання ролей» і «вироблення ролей» (Тернер (Ralph H. Turner), 2001). Надалі концептуалізація інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності молоді здійснена в кількох напрямах: через типологізацію громадянської ідентичності Вестхаймера та Кане (Westheimer and Kahne's) (2004) [25] та інтерактивну громадську діяльність Літтенберга-Тобіаса (Littenberg-Tobias) (2015) [26]. Дослідники Westheimer and Kahne's визначають саме поняття "особисто відповідальний громадянин" (особа, яка робить внесок у суспільство, дотримуючись чинних законів, сприяння громадським ініціативам і чесність у їхній спільноті), також репрезентують типологію у трьох "баченнях громадянства" (особисто відповідальний громадянин, участь громадян; громадянин, орієнтований на справедливість). Деталізує цей аспект Littenberg-Tobias (2015) [26] у контексті підтримки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 8(54) 2025

розвитку громадянської ідентичності через інтерактивну громадську діяльність, що орієнтована на студента; вимагає, щоб студенти спілкувалися з іншими письмово або усно. І врешті – діяльність є інтерактивною, якщо вона залучає учнів до «автентичних форм громадянської участі, яка знайомить студентів з видами громадської діяльності, в якій вони можуть брати участь, бувши дорослими» [26]. Методичні засади реалізації інтерактивного підходу здійснюється через методи навчання дією (Action Learning).

В **Україні,** як зазначається в аналітичній доповіді [27], поняття ідентичності використовується у законодавчих документах, які визначають стратегії у сферах національної безпеки, людського розвитку, інформаційної безпеки, зовнішньополітичної діяльності, а також у законодавстві про міжнаціональні відносини. Законодавча база державної політики України щодо національної та громадянської ідентичності не узгоджена за термінологією і не гармонізована зі стандартами ЄС, що вже стало однією з пріоритетних проблем переговорів про членство нашої держави у ЄС. Найбільш поширене трактування громадянської ідентичності в Україні – це відчуття належності до громадянства своєї держави (етатиське розуміння громадянської ідентичності).

Отже, виявлено спільні принципи реалізації інтерактивного підходу (активність та активна участь суб'єкта освітнього процесу; практична спрямованість; діалогічність та співпраця; розвиток критичного мислення та медіаграмотності).

Варто наголосити, що кожна країна демонструє специфічні принципи, детерміновані її історичним розвитком, політичною системою та соціокультурними особливостями, зокрема: у Великій Британії – принцип інтеграції відображає мультикультурний характер британського суспільства та необхідність консолідації різноманітних етнокультурних груп у єдиний громадянський простір; у Німеччині – принципи заборони сильної влади/навчання та компенсації є наслідком історичного досвіду Німеччини, спрямованого на запобігання відродженню авторитаризму та подолання тоталітарного минулого; принцип орієнтації на учня також є характерною ознакою німецької педагогіки; у Франції – принципи соціальної відповідальності, солідарності та взаємозв'язку з моральним вихованням і освітою відображають республіканські цінності, де громадянство нерозривно пов'язане з етичними засадами та активною участю у суспільному житті; у США – принцип урахування різноманітності відображає полікультурний та плюралістичний характер американського суспільства; в Україні – принцип інклюзивності, поряд з іншими, підкреслює прагнення до побудови суспільства рівних можливостей та врахування потреб усіх громадян.

Інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності в межах ліберальної концепції (переважно США) характеризується домінуванням принципів, що наголошують на індивідуальній свободі, автономії та активній участі громадянина. Ключовими серед них є: активна участь учня; діалог та співпраця; практична спрямованість; урахування різноманітності (розвиток

критичного мислення та медіаграмотності, що дозволяє в арсеналі методичних прийомів орієнтуватися на: навчання через досвід (Experiential Learning); громадянську участь (Civic Engagement); розвиток критичного мислення та медіаграмотності (Critical Thinking and Media Literacy); діалог та співпраця (Dialogue and Collaboration); інклюзивність та різноманітність (Inclusivity and Diversity); курси з культурного розмаїття та мультикультурної освіти.

Натомість інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності в контексті етатиської концепції, поширеної у багатьох країнах Європи та Україні, тяжіє до принципів, що наголошують на єдності, інтеграції в державні інститути та активній участі у житті суспільства як єдиного цілого. Панівними принципами є: інтеграція; активність; практична спрямованість.

Зазначимо, розмежування між ліберальною та етатиською моделями виявляється у пріоритетності принципів інтерактивного підходу. Якщо ліберальна модель (США) фокусується на індивідуальній автономії, критичному мисленні та різноманітності як джерелі сили, то етатиська модель (Європа, Україна) акцентує на інтеграції, єдності та активній участі у житті суспільства з сильним акцентом на національні цінності та інститути.

Прикметно, що Україна вже успішно імплементує низку принципів, характерних для інтерактивного підходу до громадянського виховання у розвинених країнах. Проте, існують значні перспективи для подальшої адаптації та впровадження закордонного досвіду, зокрема: поглиблення інтеграційних процесів; формування стійких демократичних цінностей; посилення морально-етичного складника виховання; системна реалізація інклюзивності. Посилення таких принципів, як розвиток критичного мислення та медіаграмотності, діалог та співпраця, які є провідними в ліберальній моделі, є вкрай важливим для подальшого зміцнення та зрілості української громадянської ідентичності. Особливу цінність у цьому контексті має принцип задачності, характерний для деліберативної демократії, що передбачає активне залучення молоді до вирішення суспільно значущих питань.

Висновки. Здійснене дослідження може сприяти розвитку низки напрямів вітчизняних досліджень у різних контекстах. По-перше, це дасть додаткове розуміння того, як закордонні інтерактивні практики з громадянської освіти пов’язані з підвищенням громадянських результатів учнівської й студентської молоді. По-друге, це дослідження також з’єднує різні галузі досліджень, які раніше ще не розглядалися разом: інтерактивний підхід, громадянська ідентичність молоді та порівняльні дослідження. По-третє, аналіз досвіду окремих країн демонструє, що інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді може реалізовуватися в різних концептуальних рамках: як інструмент деліберативної демократії, де громадянська ідентичність формується через раціональний, інклюзивний публічний дискурс (діалог, обговорення, дебати); як механізм розвитку критичного мислення, протестного потенціалу та самоврядування — у межах ліберальної концепції, що акцентує на правах,

свободах, самовираженні та громадянській ініціативі; як регламентований, формалізований елемент — у межах етатистської моделі, де взаємодія підпорядковується державним інтересам і може обмежуватись лише допустимими рамками.

Література:

1. Kymlicka, W., & Norman, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics, 104*, 352-381. http://dx.doi.org/10.1086/293605

2. Stevenson, C., Dixon, J., Hopkins, N., & Luyt, R. (2015). The Social Psychology of Citizenship, Participation and Social Exclusion: Introduction to the Special Thematic Section. *Journal of Social and Political Psychology*, *3*(2), 1-19.https://doi.org/10.5964/jspp.v3i2.579

3. Condor, S. (2011). Towardsa social psychology of citizenship? Introduction to the special issue. Journal of Community & Applied Social Psychology , 21 (3), 193-201. doi:10.1002/casp.1089

4. Sanchez-Mazas, M.,&Klein,O. (2003). Social identity and citizenship: Introduction Tothespecial issue. Psychologica Belgica, 43 (1-2), 1-8.

5. Borgida, E., Federico, C. M., & Sullivan, J. L. (Eds.). (2009). The political psychology of democratic citizenship. New York, NY, USA: Oxford. University Press. 41 p.

6. Руденко Ю. Ю. (2023). Громадянська ідентичність в Європі та Україні: теорія та практика формування. *Політикус*, Вип. 2, С. 16–21. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-2.2

7. Волкова Н. П., Олійник І. В. (2025). Соціально-психологічний тренінг як метод інтерактивного навчання у процесі підготовки майбутніх психологів до соціально-психологічної підтримки громадян в умовах війни. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (16). https://doi.org/10.5281/zenodo.15101894

8. Петровська І. Р. (2022). *Психологія становлення громадянської ідентичності особистості*: дис. … д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 464 с. URL: https://u.to/FRK6IQ (дата звернення: 03.02.2025).

9. Bers M.U. Let the games begin: Civic playing on high-tech consoles. Review of General Psychology. 2010. № 14 (2). P. 147–153.

10. Raphael C. et al. Games for civic learning: A conceptual framework and agenda for research and design. Games and culture. 2010. № 5 (2). P. 199–235.

11. Knowles, Ryan T.; Torney-Purta, Judith; and Barber, Carolyn, "Enhancing Citizenship Learning with International Comparative Research: Analyses of IEA Civic Education Datasets" (2018). *Teacher Education and Leadership Faculty Publications.* Paper 2403. https://digitalcommons.usu.edu/teal_facpub/2403 DOI https://doi.org/10.1386/ctl.13.1.7_1

12. Федоренко С. В. Громадянська освіта бакалаврів у вищій школі США. DOI https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-13-21

13. Hahn, C.L. (2021). Reflections on the IEA Civic Education Study in the United States: Policies, People, and Research. In: Malak-Minkiewicz, B., Torney-Purta, J. (eds) Influences of the IEA Civic

14. Zúñiga, C. G., Cárdenas, P., Martínez, R., & Valledor, L. (2019). Teachers' classroom practices for citizenship education: Experiences of teachers rated as outstanding. Citizenship, Social and Economics Education, 19(1), 3-22. https://doi.org/10.1177/2047173419887972 (Original work published 2020)

15. Student engagement in civic learning: A study for practice. (2021). *Pinus: Jurnal Penelitian Inovasi Pembelajaran*, *6*(2), 29-43. https://doi.org/10.29407/pn.v6i2.14949

16. Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Hans Oswald and Wolfram Schulz. 2001. https://www.terpconnect.umd.edu/~jtpurta/exec_summ/Exe%20Sum%20embargoed.pdf

17. Citizenship Education and National Identities in France and England. Available from: https://www.researchgate.net/publication/44826328_Citizenship_Education_and_National_Identities_in_France_and_England [accessed Apr 10 2025].

18. Кравченко Т. (2023). Організаційно-педагогічні умови формування громадянської ідентичності студентів вищої освіти Великобританії. *Розширена лінгвістика.* https://doi.org/10.20535/2617-5339.2023.11.278298

19. Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text 16 Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?#Text

20. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія / І. В. Жадан; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

21. Peterson, A., Davies, I. (2016). Social Justice and Education for Citizenship in England. In: Peterson, A., Hattam, R., Zembylas, M., Arthur, J. (eds) The Palgrave International Handbook of Education for Citizenship and Social Justice. Palgrave Macmillan, London. http://dx.doi.org/10.1057/978-1-137-51507-0_18

22. Engartner & Michael Schedelik (2023) Civic Education and Democratic Identity in Contemporary Germany: Pedagogical Principles and Didactic Challenges in Times of Right-Wing Populism, German Politics. https://doi.org/10.1080/09644008.2023.2251118

23. Civic Education Programs as Preventive Measures in Germany Germany/D10.1 Country Report May 2023.

24. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. К.: Основи, 1994. 224 с.

25. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). Educating the "Good" Citizen: Political Choices and Pedagogical Goals. PS, Political Science & Politics, 37(2), 241-247. https://doi.org/10.1017/S1049096504004160

26. Littenberg-Tobias, J. (2015). Teaching citizens: Exploring the relationships between teacher professional learning, interactive civics, and student achievement on NAEP civics (Doctoral dissertation, Boston College)

27. Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці : аналіт. доп. / [Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю., Степико М., Валевський О. та ін.] ; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. – Київ : НІСД, 2024. – 68 с. https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13

References:

1. Kymlicka, W., & Norman, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, *104*, 352-381. http://dx.doi.org/10.1086/293605

2. Stevenson, C., Dixon, J., Hopkins, N., & Luyt, R. (2015). The Social Psychology of Citizenship, Participation and Social Exclusion: Introduction to the Special Thematic Section. *Journal of Social and Political Psychology*, *3*(2), 1-19.https://doi.org/10.5964/jspp.v3i2.579

3. Condor, S. (2011). Towardsa social psychology of citizenship? Introduction to the special issue. Journal of Community & Applied Social Psychology , 21 (3), 193-201. doi:10.1002/casp.1089

4. Sanchez-Mazas, M.,&Klein,O. (2003). Social identity and citizenship: Introduction Tothespecial issue. Psychologica Belgica, 43 (1-2), 1-8.

5. Borgida, E., Federico, C. M., & Sullivan, J. L. (Eds.). (2009). The political psychology of democratic citizenship. New York, NY, USA: Oxford. University Press. 41 p.

6. Rudenko Y.U. (2023). Hromadyans′ka identychnist′ v Yevropi ta Ukrayini: teoriya ta praktyka formuvannya. *Naukovyy zhurnal "Politykus"*. Vypusk 2.S. 16 - 21. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-2.2 [in Ukrainian].

7. Volkova, N. P., & Oliynyk, I. V. (2025). Sotsial′no-psykholohichnyy treninh yak metod interaktyvnoho navchannya u protsesi pidhotovky maybutnikh psykholohiv do sotsial′no-psykholohichnoyi pidtrymky hromadyan v umovakh viyny. *Pedahohichna Akademiya: naukovi zapysky*, (16). https://doi.org/10.5281/zenodo.15101894 [in Ukrainian].

8. Petrovs′ka I. R. *Psykholohiya stanovlennya hromadyans'koyi iden- tychnosti osobystosti :* dys. … d-ra psykhol. nauk : 19.00.01. Kyyiv, 2022. 464 s. URL: https://u.to/FRK6IQ (data zvernennya: 03.02.2025). [in Ukrainian].

9. Bers M.U. Let the games begin: Civic playing on high-tech consoles. Review of General Psychology. 2010. № 14 (2). P. 147–153.

10. Raphael C. et al. Games for civic learning: A conceptual framework and agenda for research and design. Games and culture. 2010. № 5 (2). P. 199–235.

11. Knowles, Ryan T.; Torney-Purta, Judith; and Barber, Carolyn, "Enhancing Citizenship Learning with International Comparative Research: Analyses of IEA Civic Education Datasets" (2018). *Teacher Education and Leadership Faculty Publications.* Paper 2403. https://digital commons.usu.edu/teal_facpub/2403 DOI https://doi.org/10.1386/ctl.13.1.7_1

12. Fedorenko S. V. Hromadyans′ka osvita bakalavriv u vyshchiy shkoli SSHA. DOI https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-13-21 [in Ukrainian].

13. Hahn, C.L. (2021). Reflections on the IEA Civic Education Study in the United States: Policies, People, and Research. In: Malak-Minkiewicz, B., Torney-Purta, J. (eds) Influences of the IEA Civic

14. Zúñiga, C. G., Cárdenas, P., Martínez, R., & Valledor, L. (2019). Teachers' classroom practices for citizenship education: Experiences of teachers rated as outstanding. Citizenship, Social and Economics Education, 19(1), 3-22. https://doi.org/10.1177/2047173419887972 (Original work published 2020)

15. Student engagement in civic learning: A study for practice. (2021). *Pinus: Jurnal Penelitian Inovasi Pembelajaran*, *6*(2), 29-43. https://doi.org/10.29407/pn.v6i2.14949

16. Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Hans Oswald and Wolfram Schulz. 2001. https://www.terpconnect.umd.edu/~jtpurta/exec_summ/Exe%20Sum%20embargoed.pdf

17. Citizenship Education and National Identities in France and England. Available from: https://www.researchgate.net/publication/44826328_Citizenship_Education_and_National_Identities_ in_France_and_England [accessed Apr 10 2025].

18. Kravchenko T. (2023). Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy formuvannya hromadyans′koyi identychnosti studentiv vyshchoyi osvity Velykobrytaniyi. Rozshyrena linhvistyka. https://doi.org/ 10.20535/2617-5339.2023.11.278298 [in Ukrainian].

19. Pro osnovni zasady derzhavnoyi polityky v sferi utverdzhennya ukrayins′koyi natsional′noyi ta hromadyans′koyi identychnosti : Zakon Ukrayiny vid 13.12.2022 № 2834-IKH. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text 16 Pro natsional′nu bezpeku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?#Text [in Ukrainian].

20. Zhadan I. V. Hromadyans′ka kompetentnist′: sotsial′ni ochikuvannya i realiyi : monohrafiya / I. V. Zhadan; Natsional′na akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny, Instytut sotsial′noyi ta politychnoyi sotsial′noyi ta politychnoyi psykholohiyi. Kropyvnyts′kyy, 2022. 110 s. [in Ukrainian].

21. Peterson, A., Davies, I. (2016). Social Justice and Education for Citizenship in England. In: Peterson, A., Hattam, R., Zembylas, M., Arthur, J. (eds) The Palgrave International Handbook of Education for Citizenship and Social Justice. Palgrave Macmillan, London. http://dx.doi.org/10.1057/ 978-1-137-51507-0_18

22. Engartner & Michael Schedelik (2023) Civic Education and Democratic Identity in Contemporary Germany: Pedagogical Principles and Didactic Challenges in Times of Right-Wing Populism, German Politics. https://doi.org/10.1080/09644008.2023.2251118

23. Civic Education Programs as Preventive Measures in Germany Germany/D10.1 Country Report May 2023.

24. Smit Entoni D. Natsional′na identychnist′ / Per. z anhliys′koyi P. Tarashchuka. K.: Osnovy, 1994. 224 s.

25. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). Educating the "Good" Citizen: Political Choices and Pedagogical Goals. PS, Political Science & Politics, 37(2), 241-247. https://doi.org/10.1017/S1049096504004160

26. Littenberg-Tobias, J. (2015). Teaching citizens: Exploring the relationships between teacher professional learning, interactive civics, and student achievement on NAEP civics (Doctoral dissertation, Boston College).

27. Analiz osnovnykh tendentsiy u sferi kolektyvnykh identychnostey ukrayins′koho suspil′stva: vyklyky natsional′niy bezpetsi : analit. dop. / [Potapenko V., Tyshchenko YU., Kaplan YU., Stepyko M., Valevs′kyy O. ta in.] ; za red. V. Potapenka, YU. Kaplan. – Kyyiv : NISD, 2024. – 68 s. https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13 [in Ukrainian].